Innanför den egna tröskeln

Av Tarja Cronberg

Tekniken har invaderat hemmen. Det är också i hemmet, som vi mest konkret kan se den tekniska utvecklingens konsekvenser för vår livsstil och vårt dagliga liv. Den har påverkat både hushållsarbetets innehåll och organisation. Har det blivit som vi önskade oss, och vem har bestämt, att det skulle bli så här? Dessa är några av de frågor, som Inga-Lisa Sangregorio och jag har diskuterat i rapporten – *Innanför den egna tröskeln – ny teknik och dess konsekvenser för livsstilen. Boendet som exempel,* som sekretariatet för framtidsstudier i samarbete med STUs konsumenttekniska forskningsgrupp har gett ut under året.

Vi granskade tre funktioner innanför bostaden: tvätten, TV och inköp/förvaring.

Vilka mål?

Tvätt

– *Hushållstvätten är den tyngsta sysslan i hushållet och tillika den, som med de förutsättningar, den tekniska utvecklingen skapat, effektivast kan göras till föremål för rationaliseringsåtgärder medförande besparing av arbetskraft och tid.* Detta skrev bostadskollektiva kommittén i SoU 1956:52. Det är utan tvivel så, att innan tekniken gjorde sitt inträde i hemmen, fanns där många tunga arbetskrävande sysslor. Den klart uttalade målsättningen både från samhällets och antagligen också från individernas sida har varit att underlätta detta arbete.

Medan detta idag verkar som ett självklart mål, kan vi dock undra, varför man inte utnyttjat den tekniska utvecklingen till att helt avskaffa några av dessa sysslor. Redan 1940 års befolkningsutredning konstaterade, att – *teoretiskt vore ur enbart teknisk och ekonomisk synpunkt rationellt att helt avlasta hemmen från allt tungt tvättarbete. Både känslomässiga och sakliga skäl gör emellertid detta ogenomförbart i praktiken* (ur *Kollektiv tvätt,* SoU 1947:1). Att man inte avlastat hemmen från dessa arbetsuppgifter förklaras i *Familjeliv och hemarbete,* SoU 1947:46. Man konstaterar, att andra arbetsuppgifter, t ex barnens vård, gör det nödvändigt, att arbetskraft finns i hemmen, och att det – *ur hemmens synpunkt innebär också ofta ett tillskott till trevnad och har stor uppfostrande betydelse, att varierande produktionsuppgifter kvarligger inom hemmet.*

TV När det gäller den tekniska utvecklingen och tvätten, kan vi hitta väldefinierade mål, nämligen att underlätta hushållsarbetet men bibehålla det innanför hemmet. I fråga om en helt annan typ av teknik i hemmen, TV, är det däremot svårt att finna klara målformuleringar i statliga utredningar för varför vi skulle ha TV. I inledningen till sitt betänkande om televisionen i Sverige, SoU 1954:32, skriver utredningen, att – *med televisionen har ett helt nytt element kommit in i vårt samhällsliv och rubbat cirklarna för tidigare fast etablerade förhållanden och vanor.* Trots detta handlar direktiven för utredningen uteslutande om de tekniska, organisatoriska och finansiella problemen med införande av TV. Endast i en bisats konstaterar man, att det är viktigt, att – *man ej enbart stannar inför dem, utan betraktar televisionen som en ny och betydelsefull faktor i den tekniska omvälvning, som snabbt förändrar förutsättningarna för vår tids civilisation.* Utredningen diskuterar i enlighet härmed också de sociala konsekvenserna. Man fäster t ex stora förhoppningar vid TV's möjlighet att öka kontakten mellan människor – *att bryta ner isoleringskänslor, att skapa utgångspunkter och möjligheter för ett aktivt deltagande i samhällsarbetet på bred basis, att underlätta idéutbytet människor emellan samt att sammanföra individer från skilda miljöer och yrkesgrupper framstår som angelägna uppgifter.* Trots dessa något vaga förhoppningar om de sociala konsekvenserna har målsättningen att införa TV otvivelaktigt bestämts mera av ekonomiska och tekniska förutsättningar än av att uppfylla några uttalade behov hos människorna.

Inköp och förvaring Det tredje exemplet, inköp och förvaring, karakteriseras av en total brist på målsättningar, och utvecklingen kan sägas ha varit "spontan". Detta konstateras t ex i distributionsutredningen, SoU 1975:69 – *under ett par decennier har distributionssystemet utvecklats under en i stort obunden konkurrens mellan företag. Något preciserat samhällspolitiskt mål för systemet har inte funnits, utan intresset har främst inriktats på den ekonomiska aktiviteten i företagens varuöverföring i syfte att åstadkomma låga kostnader och priser.* Den strukturrationalisering, som därav inom handeln varit en följd av detta, har dessutom sannolikt påskyndats av den tekniska utvecklingen på andra områden, bl a genom spridning av bilen och ökade kyl- och frysutrymmen inne i bostaden.

Dessa tre exempel på ny teknik i hemmen visar olika grad av medvetenhet i fråga om målsättning när ny teknik tagits i bruk. De täcker hela bredden från klart formulerade mål (tvätt) till total brist på desamma (inköp).

Vem har styrt?

I rapporten har vi tagit upp två alternativa modeller för styrning av den tekniska utvecklingen. En tänkbar modell är, att *hushållen* (allmänheten) identifierar sina verkliga behov. Dessa uttrycks sedan som gemensamma mål t ex i den politiska processen och blir styrande för den tekniska utvecklingen, som sker hos företagen.

Enligt den andra modellen är det *företagen,* som styr valet av teknik

medan hushållens behov kommer till uttryck i deras beteende köpa–inte köpa.

I båda fallen är det speciellt intressant att studera samhällets roll i denna process å ena sidan dess styrning av utvecklingen, och å andra sidan som den som tar hand om konsekvenserna.

I tvättexemplet har samhället i princip förordat kollektiva lösningar, men inte styrt utvecklingen. Flera faktorer har samverkat till en utveckling i riktning mot privata i stället för kollektiva lösningar – hushållens ekonomi har förbättrats, de kollektiva lösningarna har ofta inte anpassats efter hushållens behov, den tekniska utvecklingen på andra områden, t ex källarlösa hus, har slagit ut fastighetstvättstugorna i många bostadsområden och inte minst har konkurrensen inom branschen och rationaliseringar inom produktionsprocessen lett till, att priserna på hushållskapitalvaror relativt sett minskat. I denna situation har det för hushållen varit lättare att lösa sina otillfredsställda behov – bekväm tillgång till tvättmaskin – genom individuella lösningar – köp och installering av egen tvättutrustning – än att påverka bostadsföretagen och/eller samhället.

I fråga om TV förutsatte den tekniska utvecklingen ett beslut från samhällets sida om att införa TV-sändningar och göra de nödvändiga investeringarna. En viss värdegemenskap har dock funnits mellan samhälle och företag. Företagen ställde aktivt utrustning till förfogande och bekostade en del av utvecklingskostnaderna. Den svenska radioindustrin befann sig också vid TV's introduktion i en nedgångsperiod med relativt stor outnyttjad kapacitet. Den var följaktligen angelägen om den nya marknad, som skulle uppstå i och med införandet av reguljära TV-sändningar. Inte heller hushållen protesterade aktivt emot att komma in i TV-åldern.

I det tredje exemplet, inköp och förvaring, framträder samhällets dubbla roll särskilt tydligt. Här har företagen planerat på ett sätt, som främst tagit hänsyn till distributionsledets önskemål. Planeringen har rättfärdigats genom hänvisning till ett idealhushåll med ett ur distributörernas synvinkel rationellt inköpsbeteende (veckoinköp).

Verklighetens icke ideala hushåll har med växlande framgång måst anpassa sig till en ur deras synvinkel ofta irrationell planering. Samhället har dels drivit på och underlättat utvecklingen mot större enheter – centrumplanering, parkeringsnormer, krav på butikslokaler och utrustning – dels i efterhand försökt lindra de negativa konsekvenserna med stöd till butiker i glesbygd, hemsamariter m m.

I de tre exemplen, vi studerat, kan man skönja ett samspel mellan hushåll, företag och samhälle, men rollfördelningen är inte entydig, och spelreglerna varierar.

Konsekvenserna

Vad har den tekniska utvecklingen betytt? Vilka behov har tillfredsställts?

Utvecklingen av tvättmaskin och annan tvättutrustning har lett till, att tvättarbetet underlättats väsentligt. Det ingår numera som en föga upp-

seendeväckande del av hushållsrutinen. Behovet av att planera tvättarbetet har minskat och stortvätten, som tog minst en arbetskraft i anspråk under flera dagar, har praktiskt tagit försvunnit. Stora mängder smutstvätt lagras inte längre i hemmet, och behovet av att ha stora förråd av bords- och sänglinne har minskat.

Om den totala tidsåtgången för tvätt har minskat är dock osäkert. Det är svårt att finna jämförbara siffror i Sverige. I rapporten har vi citerat en amerikansk undersökning, där man har kunnat göra jämförelser i tidsanvändning i hushållsarbetet ända sedan tjugotalet. I studien konstateras, att ingen del av hushållsarbetet har underlättats så mycket av den tekniska utvecklingen som tvätten, men att tiden, som används för tvätt trots detta ökat. Man har mera kläder och tvättar dem oftare. Undersökningen konstaterar, att varken introduktion av elektriska tvättmaskiner 1925, automatiska tvättmaskiner 1949, automatiska torkmaskiner 1955 och "wash-and-wear" kläder 1964 nämnvärt har påverkat den tid per vecka, som går åt för tvättarbetet (den hemmaarbetande kvinnans tidsanvändning). Detta bekräftar iakttagelsen att hushållsarbetet sväller ut tills det fyller den tid, som står till förfogande. Tvättmaskin och torktumlare sparar inte tid om husmor tvättar varje dag. Inte alla maskiner minskar arbetsinsatsen. Med vissa maskiner stimuleras man till att göra arbeten, som annars inte hade utförts.

Tvättarbetet har blivit lättare att passa in i den hårt pressade veckorutinen hos hushåll utan hemmaarbetande vuxen. Arbetet har också spritts på flera människor främst genom den pågående hushållssplittringen, men troligen även genom en annan arbetsfördelning mellan man och hustru, åtminstone i yngre hushåll. Sedan de tunga arbetsmomenten övertagits av maskinerna, har även männen börjat tvätta.

Mer tid för att handla

Utvecklingen av hushållens inköpsbeteende har i viss mån gått i motsatt riktning, beroende på koncentrationstendenserna inom handeln. Medan inköpen tidigare utan större krav på planeringen kunde pressas in i den dagliga rutinen, måste många hushåll idag planera inköpen och avsätta en bestämd tid, ofta för två personer, för att "veckohandla". Man kan säga, att utvecklingen på det här området snarast lett till en återgång till ett tidigare skede, då hushållen i hemmet förvarade stora mängder livsmedel.

Eftersom många hushåll inte haft möjlighet att anpassa sig till detta nya mönster, har tiden för inköp antagligen ökat totalt sett.

Titta på TV tar tid från annat

Beträffande TV's konsekvenser för det dagliga livet, har vi i rapporten försökt bortse från programinnehållet och främst intresserat oss för TVs inflytande på förhållandena i hemmet.

När det gäller konsekvenserna av, att TV finns i hemmet, är det speciellt den tillgängliga tiden som är av intresse. Den tid, som går åt till TV-tittande, måste rimligen ha utnyttjats för annat innan TV'n fanns. Det rör sig om drygt 11 timmar i veckan för genomsnittstittare. Siffran döljer dock stora individuella variationer. Var har tiden tagits?

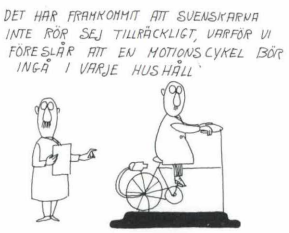
Under perioden inträffade flera arbetstidsförkortningar, vilka torde delvis ha motverkats av längre arbetsresor. Att en del av tiden tagits från

radiolyssnandet, är belagt i flera undersökningar. Ytterligare en del av tiden tycks ha tagits från sömn.

Det är inte bara intressant, hur mycket tid som går åt för TV-tittandet, utan också vems tid. Män ser mera än kvinnor, pensionärer ser mest, de unga minst. Barn ser dock lika mycket eller mer än pensionärer och de högre utbildade ser mindre än de lägre utbildade.

Utöver tidsförbrukningen är det svårt att analysera TV's inflytande på levnadsvanor. TV'n spreds så snabbt, att ingen större systematisk forskning hann göras dessförinnan. Det är dock tvivelaktigt, om televisionsutredningens spådomar om ökad kontakt mellan människorna har främjats genom TV. Tvärtom har man bl a i Kristianstad-undersökningen (SoU 1976:71), som skildrar sociala mönster i två kommuner i Kristianstads län, konstaterat att cirka hälften av familjerna har en livsstil baserad på hemmet och familjen. Fritiden ägnas åt samvaron i familjen, barnen, villan och trädgården, utflykter i skog och mark och samling kring TV. I många fall är denna fritid så avskild från omvärlden att utredarna finner det berättigat att tala om "gemensam isolering". Familjens relativa isolering och starkt privatiserade livsstil överraskade utredarna, som konstaterar att – *bristen på tid, TV'n som samlingspunkt och bilen är faktorer, som man hänvisar till för att förklara bortfallet av lokala kontakter.*

Gemensamt för alla de studerade exemplen och deras konsekvenser för människornas livsstil och dagliga liv är att ny teknik fram för allt bidragit till privatisering och isolering. Utvecklingen har lett till att funktioner, som tidigare fanns på fastighetsnivåer – tvättstugor – eller på kvartersnivå – dagligvarubutiken – har försvunnit. De har dels ersatts med större enheter på längre avstånd (områdestvättstugor, livsmedelshallar), dels med utökad teknisk utrustning i den egna bostaden (större kylskåp, frys, egen tvätt- och torkutrustning). Närmiljön – grannskapet – har utarmats. Samtidigt har anledningarna till att lämna den egna bostaden minskat.

Att välja teknik

Att tekniken haft negativa konsekvenser, framför allt när det gäller boendet, betyder naturligtvis inte att tekniken är ond i sig. Det är mera frågan om hur, av vem och i vilket syfte teknikens spridning organiseras. Samhället har mindre kontroll över framtagning av ny teknik – en funktion som i en marknadsekonomi i första hand tillvaratas av företag –

men borde ha större förutsättningar att styra spridningen av teknik på ett sätt, som överensstämmer med en önskad utveckling.

TV skulle t ex ha kunnat spridas på ett sätt, som samtidigt möjliggjort ökad kontakt mellan människorna. Tvättfrågan hade kunnat lösas på ett sätt, som möjliggjort en bekväm lösning av tvättfrågan utan att varje hushåll måste skaffa sig sin egen utrustning.

Denna styrning sker i själva verket redan idag indirekt genom stödåtgärder eller avsaknad på stödåtgärder. Inom boendet sker styrningen t ex genom skattepolitiken, utformning av bostadsstödet, byggbestämmelser, låneregler m m. De studerade exemplen visar att det krävs större medvetenhet om konsekvenserna av denna indirekta styrning och samspelet mellan de olika åtgärderna.

En ytterligare slutsats blir att det är angeläget att finna metoder, som möjliggör en systematisk uppföljning av den tekniska utvecklingen i förhållande till samhällets sociala, politiska och ekonomiska utveckling. En fortlöpande offentlig debatt och en bevakning som skär tvärs genom samhällets olika sektorer med hjälp av remisser eller utredningar är två exempel på dylika metoder.

Icke-materiella behov måste tillfredsställas

Vilken ny teknik skall vi då välja för framtiden? Ny teknik och dess spridning har hittills främst utnyttjats för att tillfredsställa de materiella behoven i vårt samhälle. Spridningen av ny teknik har skett på individuell basis och på ett sätt, som sannolikt minskat förutsättningar att tillfredsställa sådana icke-materiella behov som gemenskap och självförverkligande. Vi menar att det är nödvändigt, att i framtiden välja ny teknik så att också de icke-materiella behoven kan tillfredsställas.

Det bör vara möjligt att i framtiden styra den tekniska utvecklingen mot en mera socialt orienterad teknik, som bygger på en kollektiv användning. Det är också nödvändigt att välja framtidens teknik så att hänsyn tas till att jordens resurser är begränsade och orättvist fördelade.

Målet bör vara att öka produkternas livslängd, att inte öka utan tvärtom minska den privata konsumtionen. Gemensamt ägande och brukande av den framtida nya tekniken som tas i bruk i boendet bör främjas – *utanför* den egna tröskeln.

